

2. téma

STAROVĚKÝ EGYPT – ÚVOD

Jedním z úsloví vztahujících se k dějinám Nilu je to, které říká, že „Egypt je darem Nilu“. Toto tvrzení není daleko od pravdy, poněvadž řeka byla a je dodnes nejen významnou dopravní a obchodní tepnou, ale především zdrojem vody, rozváděné po staletí kanály do úrodného pásu rozprostírajícího se v šířce cca 15 kilometrů podél celého toku řeky. I proto Egyptáňe řeku Nil, na jejíchž pravidelných záplavách byli životně závislí, ztotožňovali s bohem Hopenem (Hapi) jako personifikaci síly Nilu. Nilské záplavy dávaly také životu Egyptáňů jeho pravidelnost, řád, od kterého každé vychýlení vnímali velmi negativně, jako ohrožení svých jistot. Tento pocit pak pronikal celou egyptskou společností a v reálu se projevoval konzervatismem – v umění, náboženství u jinde. Celou zemi dělili na půdu ornou a na poušť, kterou vnímali jako panství démonů a boha Sutecha; k tomu se přiřazovala ještě nilská delta, úrodná oblast, v níž jednotlivá ramena Nilu často měnila svá řečiště. Východní a západní část země byla ohraničena nehostinnou pouští, jejíž monotónnost rozrušovaly oázy (Charga, Dáchla, Fajjúm) které v prehistorické době byly útočištěm lovců, za Nové říše byly již pod pevnou egyptskou kontrolou. (Jednu z nich, oázu Síva, navštívil i Alexandr Veliký při svém tažení do Egypta a byl v chrámu zdejšími kněžími prohlášen za syna boha Amona.)

Pozornost faraonů i obchodníků vzbuzovala území na jih od prvních peřejí u Asuánu, a to až po peřeje čtvrté. Byla to oblast Núbie, země bohaté na zlato, stavební kámen, dobytek. Tvořila jakousi spojnicí s vnitrozemím afrického kontinentu a její dolní část (Dolní Núbie) se během staletí (hl. za Střední říše) dostala pod egyptskou kontrolu, aby v Nové říši byla kolonizována, označena jako země Kúš a stala se součástí faraonova panství. Na konci Nové říše dokonce zde vznikl samostatný stát, jehož vládce Kašta dobyl Horní Egypt a jehož syn Pianchi, dobyvatel Dolního Egypta, pak založil 25., tzv. etiopskou dynastii.

Egypt byl úrodnou zemí s bohatstvím kamene, kterého bylo ponejvíce použito při stavbě chrámových komplexů, pyramid a hrobek či zádušních chrámů faraonů. Měď a tyrkys se těžily na Sinajském poloostrově, pro dřevo – vzácný artikl – si posílali na syrsko-palestinskou šíji. Lodní doprava, která byla základem jakéhokoli kontaktu vzdálených částí země, se neomezovala pouze na říční dopravu na lodích zhotovených z papyru (emblematické rostliny Egypta), ale egyptští námořníci se plavili i po Středozemním a Rudém moři, udržovali pravidelné styky s maloasijskou pevninou, v egejské oblasti hl. s Krétou či směřovali ve zvlášť organizovaných výpravách do tajemné země Puntu.

Až do počátku 19. století všechny zprávy, které byly k dispozici, pocházely buď z pera antických autorů, nebo z poznámek poutníků a cestovatelů z doby raného novověku. Nápis, které byly hojně vytesány do egyptských památek, byly pro všechny nečitelné a nesrozumitelné, mnozí je dokonce považovali za zdobné prvky, a ne písmo. První, kdo zanechal podrobnější popis egyptských způsobů v řecky psaném díle, byl „otec dějepisu“ Hérodotos v jedné z knih svého díla Dějiny. Egyptáňů, jejich kultury i náboženství si přesto, že to byli barbari, velmi cenil, nicméně jeho informace – často z doslechu i pověstí – jsou mnohdy zavádějící a přehnané. Nicméně nám zchoval např. první popis mumifikace apod. Z dalších antických autorů lze jmenovat Diodóra Sicilského (1. stol. př. n. l.), z přelomu tisíciletí Strabóna a jeho dílo „Geografica“, Plinia Staršího („Historia naturalis“) aj. Řecky psanou historii Egypta v době ptolemaiovské (za faraonů Ptolemaia I. a II.) sepsal také egyptský kněz Manetho z Cebnutu – dílo bylo cíleno právě na řecky hovořící obyvatele, kteří se tak měli seznámit s dějinami země. Vlastní dílo se ztratilo, máme z něj dochovány jen úryvky v díle židovského spisovatele 1. stol. n. l. Josepha Flavia. Nicméně od Manetha jsme převzali jedno z chronologických dělení dějin

Egypta, a to na dynastie (31), přičemž dynastie nemusí znamenat bezprostřední příbuzenskou linii, nýbrž jen původ osob z jednoho místa nebo kraje.

Další vlna zájmu o Egypt, zejména o oblast delty se vzedmula v období středověku, v době poutí do Svaté země. Egypt jak Starým, tak i Novým zákonem byl spojen s židovskými dějinami i křesťanstvím, a tak mnoho poutníků zavítalo nejen na svatá místa v Palestině, ale také do Egypta. Jejich „pokračovateli“ pak v 17. století byli misionáři, kteří si do svých cestovních itinerářů činili pečlivé poznámky o všem, co viděli (františkán Jakub Římař z Kroměříže, Václav Remedius Prutký aj.). Jejich poznatky lze doplnit o zprávy z cest po Evropě, a nejen po ní, které vydávali šlechtici po absolvování svých spanilých jízd (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic), či i měšťané (Martin Kabátník z Litomyšle).

Vlastní vědecké objevování Egypta lze spojit s vojenskou výpravou francouzského generála Napoleona Bonaparta do Egypta v 90. letech 18. století, kterou chtěl omezit námořní sílu svého úhlavního nepřítele Anglie. Bonaparte, inspirovan cestopisem Carstena Niebuhra, s sebou vzal na cestu i vědce, kteří měli mapovat Egypt, jenž byl dlouhá léta součástí turecké velkoříše a byl tedy poněkud od Evropy jako muslimská země izolován. Úkolem vědců bylo zdokumentovat pečlivě vše, co na cestě zajímavého naleznou, což se jim podařilo v míře vrchovaté a několikavazkové dílo „Popis Egypta“, které se zpožděním vyšlo ve Francii, tak uchovalo pozdějším generacím i památky, které již dnes nejsou k vidění a v široké laické veřejnosti vzbudilo i vlnu egyptomanie. Tou nejvýznamnější památkou, kterou se Francouzům podařilo najít víceméně náhodou, byla Rosettská deska, velký kvádr z doby ptolemaiovské dynastie, tedy závěru egyptské samostatnosti, který ale obsahoval trilingvní nápis, jenž se o něco později stal klíčem k rozluštění egyptského písma. To se podařilo talentovanému lingvistovi Francoisi Champollionovi, který ale navázal i na práci, a třeba i neúspěšné pokusy, svých předchůdců.

Zjistilo se, že písmo se v Egyptě vyvinulo poměrně záhy, v počátcích budování státu. Dodnes se vedou diskuse, zda Egyptané mohli být inspirováni Sumery v Mezopotámii, či naopak; nicméně oba systémy se pravděpodobně vyvinuly samostatně. V Egyptě byly používány dva druhy písma – hieroglyfické, jehož znaky se tesaly do kamene a bylo především písem oficiálním, a hieratické, jež se používalo pro běžnější potřebu. K nim se nakonec přidružilo písmo démotické, které se stalo základem pozdějšího koptského písma. Zejména první dva systémy byly velmi složité, a proto znalost čtení a psaní byla vysoce hodnocena a písaři, stojící ve službách panovníka, chrámu či nomarchů, byli velmi váženi. K demokratizaci znalosti písma, čtení a psaní tedy došlo až o mnoho set let později (viz Feničané, Řekové).

Nadšení ze znovuobjevené kultury vedlo k archeologickým návodům mezi diplomaty, úředníky a vojáky evropských mocností, které toužily ve svých muzeích mít to nejlepší. Až v druhé polovině 19. století se v Egyptě začalo budovat muzeum, které nejcennější objevy mělo soustředit ve svých prostorách, následovat postupný zákaz vývozu předmětů zde objevených. Pomyslným vrcholem egyptomanie bylo objevení nevyloupené Tutanchamonovy hrobky anglickým archeologem Howardem Carterem v roce 1922 v Údolí králů.

Zakladatelem české egyptologie se stal profesor František Lexa, který od roku 1927 byl profesorem egyptologie na české Karlově univerzitě v Praze a v 50. letech stál u zrodu Egyptologického ústavu Karlovy univerzity v Praze, který existuje dodnes. Příležitost k výkopům v terénu se naskytla v souvislosti s nutností zmapování velké části Núbie, která se měla ocitnout pod vodami velké Asuánské přehrady. Práce českých egyptologů byla hodnocena natolik vysoko, že později získali koncesi v Abúsíru, pyramidovém pohřebišti panovníků 5. dynastie, kde kopou dodnes (Miroslav Verner, Miroslav Bárta aj.)

Datování dějin starověkého Egypta, které trvaly déle než tři tisíciletí, je velmi složité a vychází ze srovnání mnoha pramenů a informací – radiouhlíková metoda, nápisy, seznamy králů, zápisy z jiných než egyptských území umožňující porovnání, díla antických autorů, archeologický materiál. Prvním bezpečným datem v egyptských dějinách je rok 689 př. n. l., počátek vlády faraona Taharky z 25. dynastie. Učebnicové rozdělení historie země na dobu archaickou, Starou, Střední, Novou říši a Pozdní období, kdy jednotlivé periody mohou být prokládány ještě obdobími krize (přechodná období), je dílem německého vědce Richarda Lepsia, který se v 19. stol. stal zakladatelem egyptologické sbírky v dnešních státních muzeích v Berlíně.

Kontrolní otázky

1. Jakou roli hrál v egyptské civilizaci Nil?
2. V jaké souvislosti jsou ve Starém a Novém zákoně zmínky o Egyptu?
3. Vyhledejte si v Hérodotových „Dějínách“ úryvek o mumifikaci a přečtěte si ho.
4. Kteří další antičtí autoři o Egyptu psali?
5. S kým spojujeme počátek novodobého výzkumu Egypta?
6. Co to byla Rosettská deska?
7. Jakým písmem se psalo v Egyptě?
8. Co víte o egyptologii u nás?
9. Popište způsoby datace v Egyptě.
10. Co si představujete pod pojmem egyptomanie? Projevila se i v našich zemích?

Literatura:

HÉRODOTOS: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972.

ANDREW, Robinson: Muž, který rozluštil hieroglyfy. Život Jeana-Francoise Champolliona. Praha 2013.

DAVIES, W. V.: Egyptské hieroglyfy. Čtení o minulosti. Praha 2002.

NAVRÁTILOVÁ, Hana: Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století. Praha 2001.

FAGAN, Brian M.: Oloupený Egypt. Vykradači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě. Praha 2001.

VERNER, Miroslav – BONĚK, Jan: 40 let v Egyptě. Praha 2006.

VERNER, Miroslav: Objevování starého Egypta. Půlstoletí českých egyptologických výzkumů ve stínu pyramid. Praha 2008.

KOVAŘÍK, Jan: Bonaparte v Egyptě. Bonapartova výprava a tažení 1798-1800. Praha 2007.

STORCHOVÁ, Lucie (ed.): Mezi houfy lotrů se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15.-17. století. Praha 2005.

ASSMAN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

Přílohy

Chvalozpěv na Nil – mudrc Cheti kolem 1970 př. n. l.

Buď pozdraven Nile,
Jenž prýštíš ze země a plyneš, abys poskytl Egyptu život

.....

Když se opozdíš, nosy se zacpou
a z každého je rázem chudák,
bohům se dostává méně obětních chlebů
a milióny lidí umírají

.....

Když stoupáš, země jásá
a každý se raduje:
ústa se rozesmějí
a zuby zazáří.

.....

I kdyby lidé uctívali všechny bohy,
pták v poušti neslétne,
člověk si ruku nepozlatí,
stříbrem se neopije,
lapisem lazuli se nenají:
ječmen je nad všechno bohatství!

.....

Vracej se do Egypta, ty, jenž zajišťuješ mír
a dodáváš zeleň oběma břehům!
Udržuj naživu lidi i zvířata
pomocí darů svých polí!
Vzkvétej neustále, vzkvétej neustále,
Nile, vzkvétej neustále!

Zdroj: Vahala, Břetislav: Staří Egypt'ané. Praha 2010, s. 15.

Napoleonova výprava do Egypta

Denonův precizní byť možná trochu strnulý záznam významných památek na Nilu byl pozoruhodným výkonem dosaženým za neuvěřitelně obtížných podmínek. Desaixova armáda

byla nucena pochodovat denně 40-50 kilometrů a neustále čelit hrozbě nájezdů nepřátelských bojovníků. V Hermopoli (dnešním Ešmúnénu) měl Denon jen několik minut na to, aby si udělal skicu chrámu. V Denděře mu štěstí přálo víc, protože vojsko se zde zdrželo celý den, aby obdivovalo velkolepý chrám. Denon byl unesen. „S tužkou v ruce jsem přecházel od objektu k objektu, od jedné zajímavé věci ke druhé ... Styděl jsem se za to, že kresby, které jsem udělal, nejsou s to dostatečně vystihnout tak vznešené věci.“ Slunce zapadlo, aniž si toho Denon v uměleckém zanícení všiml, takže ho pak musel velící d generál Belliard osobně cvalem doprovodit zpět je vzdalující se armádě.

27. ledna 1799 objeli zákrut Nilu a ocitli se na dohled od chrámů v Luxoru a Karnaku. Divize se spontánně zastavila a začala tleskat.

„Aniž k tomu byl dán rozkaz, zformovali se muži do útvaru a za doprovodu bubnů a vojenské kapely provedli k počtě zbraň,“ napsal jeden z přítomných poručíků. Denon už skicoval, vědom si velikosti a emocionálnosti chvíle, kdy celá armáda spontánně vzdala hold starověku. Kamkoli jednotky postupovaly, Denon je následoval – v divoké jízdě, pod palbou, a dokonce i v nebezpečí, že upadne do zajetí – a hledal a skicoval památky. Desaix nakonec dosáhl Asuánu a ostrovů Elefantina a Filai.

Denonova práce vzbudila obrovské nadšení pro archeologii, zejména mezi inženýry, kteří měli za úkol zkoumat egyptské zemědělství, Brzy zanedbávali svou nudnou práci a dokumentovali přímo v chrámech a hrobkách architektonické články, hieroglyfické nápisy a veškerou velkolepou nádheru starověkého Egypta. Když jim došly tužky, nahradili je přetaveným olověnými kulkami. Tak bylo zaznamenáno pro budoucnost obrovské množství nenahraditelných informací, zároveň však byly z hrodek a chrámů odvezeny stovky drobných památek.

Zdroj: Fagan, Brian M.: Oloupený Nil. Vykrádači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě. Praha 2001, s. 70-72.

Objevení Tutanchamonovy hrobky Howardem Carterem v roce 1924

Střídaly se okamžiky probouzející se naděje se zdrcujícími chvílemi zklamání. Když Carnarvon viděl, že chodba vedoucí od vchodu do nitra hrobky je zasypána, domníval se, že se mu podaří uskutečnit sen všech egyptologů: objevit nepoškozený královský hrob s mumii, kterou dosud nikdo neoloupil. Pak ale uviděl zapečetěné dveře s otisky pečeti z různých dob, které svědčily o tom, že v hrobce už byli lidé dávno před ním. Zanedlouho přišel na úzký tunel, kterým se do hrobky kdysi dáno prokopali lupiči. Jakmile se však Carter dostal za druhé zapečetěné dveře a namířil rozsvícenu lampu do komory, kterou měl před sebou, oněměl úžasem. Komora byla naplněna hromadami drahocenných předmětů, navršených jede na druhém. Dozajista se dovnitř dostali lupiči, ale z neznámých důvodů toho z hrobu mnoho neodnesli, pokud vůbec něco ukradli. ... Každý archeolog by rád obětoval práci celé sezóny, aby našel alespoň jeden takový předmět, kterých tam ležely celé stovky, od jednoduchého náčiní až po nejnádhernější klenoty.

... Snadno pochopíme, jaké vzrušení se zmocnilo objevitelů tohoto pokladu, když patřili v přední komoře ještě jedny zapečetěné dveře a když pod jedním lehátkem objevili díru ve stěně, která ústila do malé boční komory. Když byl otvor rozšířen, prolezl do boční komory Carter, vyzbrojený elektrickou svítilnou. Kužel paprsku klouzal po vysokých pokladech, které tam byly nakupeny bez ladu a skladu ve velkém množství.

..., Když archeologové stanuli před třetími zapečetěnými dveřmi, které byly podle všeho nedotčené a nepoškozené, tanula všem na mysli jediná rozčilující otázka: Bude za těmito dveřmi uložena králova mumie?

Když Carter uvolňoval za přítomnosti asi deseti hostů s pedantickou opatrností kameny z třetích zapečetěných dveří, nastala chvíle slavnostního očekávání. Konečně byl otvor dostatečně velký, aby se jím dala prostrčit elektrická svítilna. Za naprostého ticha, kdy se nikdo z přihlížejících neodvažoval ani dýchat, pohlédl Carter do otvoru. To, co před sebou viděl, vypadalo jako stěna z masivního zlata. Jak se ukázalo, byla to přední stěna ohromné pozlacené skříně. V této skříně se skrývala další pozlacená skříň, zavřená na závory, na kterých byla nepoškozená pečeť. Archeologové, kteří stáli před nejdrahocennějším zlatým antickým pokladem, projevovali v tomto okamžiku větší zájem o onu malou neporušenou pečeť než o poklad. Pečeť nasvědčovala tomu, že ve vnitřní skříně bude ležet nepoškozená mumie! Ve druhé skříně stále ještě třetí skříň a v ní byla čtvrtá skříňová rakev – všechny čtyři byly pokryty zlatem. A ve čtvrté skříně se objevil sarkofág z křemence. Byl 2,75 m dlouhý a 1,50 m vysoký.

Zdroj: Ceram, C. W.: Oživená minulost. Praha 1971, s. 155-158.

Hieroglyfy

Hieroglyfy představují nejstarší formu egyptského písma a byly rovněž nejdéle používány. První hieroglyfy se objevují v pozdní Předdynastické době ve formě krátkých heslovitých textů na úlomcích kamene a keramických střepech, které pocházejí z různých nalezišť a které lze pravděpodobně časově zařadit do období 3100-3000 př. Kr., zatímco poslední datovatelné příklady můžeme nalézt v chrámových nápisech na ostrově Fílé, které byly vytesány v roce 394, tedy o tři a půl tisíciletí později. Toto písmo sloužilo původně k zaznamenávání různých druhů textů na nejrůznější materiály, ale s rozvojem jeho kurzivní formy, tedy hieratického písma, se hieroglyfy začaly postupně omezovat na náboženské a monumentální texty, nejčastěji v podobě reliéfů tesaných do kamene. A právě z tohoto důvodu staří Řekové nazvali znaky tohoto písma *ta hiera grammata*, což znamená „posvátná písmena“, nebo *ta hieroglyphica*, tedy „posvátná tesaná (písmena“, z čehož pochází naše termíny „hieroglyf“ a „hieroglyfický“.

Znaky hieroglyfického písma jsou převážně obrázkové, či „ikonické“ povahy. Jen několik z nich má neurčitou formu a původ, většina představuje snadno rozeznatelné obrázky přírodních či člověkem vyrobených předmětů. Pečlivě vyhotovené exempláře se často vyznačují jemnými detaily a barevností, jejich tvar je však stylizován a barvy n vždy odpovídají realitě. Je jen málo pochyb o tom, že nejkrásnější příklady tohoto písma „oplývají vnitřní krásou linie a zbarvení“, což plně ospravedlňuje často opakované prohlášení, že

„egyptské hieroglyfy jsou vůbec nekrásnějším písmem, jaké bylo kdy vytvořeno“. Jeho obrázkový charakter by však neměl vyvolávat falešnou představu, že hieroglyfy představují jakési primitivní „obrázkové písmo“. Jde o plnohodnotný písemný systém, který je schopen zprostředkovat stejně složité jazykové informace jako naše vlastní abeceda, i když se tak činí odlišnými prostředky. Z typologického hlediska je toto písmo „smíšeným“ systémem, což znamená, že ne všechny jeho znaky plní stejnou funkci, některé znaky jsou nositeli významu, jiné vyjadřují zvuk.

Zdroj: Davies, W. V.: Egyptské hieroglyfy. Čtení v minulosti. Praha 2002, s. 11-12.